

Инглиз Тилида “Poison-Захар” Концептининг Семантик Хусусиятлари

*Шокиров Шерали Иброҳимович¹, Юсупова Сабоҳатхон Аъзамжоновна²,
Бўриева Озода Ботиржон қизи³*

Аннотация: Мақола инглиз тилида “poison-захар” семасига эга бўлган сўзларнинг семантик хусусиятларини таҳлил қилишга бағишланган бўлиб, унда инглиз тилидаги бундай лексемаларнинг ахборот етказишдаги роли ва уларнинг стилистик хусусиятлари ёритилган.

Калит сўзлар: Захар, синтагматика, парадигматика, лексик-семантик майдон, ретсептор, полисемантик, интенсивлик, сема.

Тилшуносликнинг замонавий ривожланиш босқичи ва унинг манфаатлари доираси сезиларли даражада кенгайиши билан тавсифланади. Тилнинг табиатини фақат инсон ва унинг олами асосида англаш мумкин. Шу билан бир қатор сўнгги тадқиқотларда лингвистик муаммолар онг, тафаккур ва инсоннинг амалий фаолияти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда кўриб чиқилмоқда. Инсонда атроф-муҳитдаги реал дунёни билиши, нарса ва ҳодисаларни таниши (тушуниш ва ушлаб кўриш) ва улар ўртасидаги узвий боғлиқлик ҳақида тасаввур (концепт) ҳосил бўлади.

Инсоннинг дунёни билиш жараёнида тушунчалари шаклланади. Инсон - мия ҳамкорлигида ҳосил бўладиган туйғуни, ўзини ўраб турган борликнинг ҳис этади. Тилшуносликда ҳодисаларнинг систематик табиати ҳақидаги ғоя, хусусан, синтагматик ва парадигматик тамойилларга асосланган лексик майдонлар назариясида акс этади [1. 1999. 896 с.].

Атрофдаги дунё ҳақидаги маълумотлар турли хил энергия шаклида бўлади: кўриш - ёруғлик, эшитиш ва тегиниш - механик, таъм ва ҳид - кимёвий. Миянинг ишлаши учун уларни электр энергиясига айлантириш керак, бу эса ретсепторлар туфайли амалга оширилади. Ҳар бир сезги органидаги ретсепторлар энергия турига қараб ихтисослашган.

Инглиз тиллари изоҳли луғатлари устида ўтказилган таҳлиллар “poison” лексемаси полисемантик хусусиятга эга эканлиги ва улар алоҳида олинганда ҳам, сўз бирикмалари ва фразеологик бирикмалар таркибида келганда ҳам турли-туман маъноларни касб этишлари мумкинлигини кўрсатди. Бу ҳол “poison” лексемаси билан боғлиқ қатор маънолар орасида улардан қай бири инвариант, умумий маъно бўла олишлигини аниқлашда қийинчиликлар туғдиради. Шунини инобатга олган ҳолда луғатларда рўйхатга олинган “poison” ва у билан боғлиқ морфологик ва синтактик тузилишга эга бирикларни маъновий нуқтаи назардан таҳлил этишни лозим деб топдик.

Инглиз тилидаги “poison” лексемасига луғатларда берилган таърифларга эътибор берамиз. Вебстернинг “Инглиз тилининг учинчи янги халқаро луғати” (Webster’s third new international dictionary of the English Language”, Kōnemann, 1993) да от сўз туркумига кирувчи “poison” сўзи ўрта асрлар инглиз тилида “poisoun, poison”, қадимги француз тилда “poison drink, philter, poisonous drink, poison”, латин тилида “potio-potio drink, potus, potare” сўзларига қариндош эканлиги, унинг асл ва етакчи маъноси “*a substance (as a drug) that in suitable quantities has properties harmful or fatal to an organism when it is brought into contact with or absorbed by the organism*” (тегишли миқдорда организм билан алоқа қилганда ёки сўрилганда организм учун зарарли ёки ўлимга олиб келадиган хусусиятларга эга бўлган модда) эканлиги ёзилган⁴. “Poison”

¹ АДУ профессори

² катта ўқитувчи

³ магистр Фарғона давлат университети

⁴ Webster’s third new international dictionary of the English Language”, Kōnemann, 1993 [P. 2343]

сўзининг бошқа маъноларини луғатдаги кетма-кетликда таржима усули орқали қуйидагича аниқладик:[5. P. 1751]:

- кимёвий таъсир қилувчи модда, организмни ўлдиради, шикастлайди ёки бузади (*strychnine, carbon monoxide, and other*);
- муваффақият, фаровонлик ёки бошқа қувончли воқеалар учун ҳалокатли ёки зарарли нарса; *They were generally considered box office poison (Edith Isaacs); They are plain political poison (J.T.Norman)*;
- тараққиёт, фаолият ёки фаровонликни бузадиган, халақит берадиган нарса; *Her life was ruined by the poison of lying gossip (J.T.Norman)*;
- нарсаларни булганган, бузилган, чириган ёки бузук бўлишига олиб келадиган нарса; *The poison of bad example (ёмон гапнинг захри ёмон)*;
- жирканч ёки кўнгил айнадиган нарса; *Most stage juveniles, especially in musicals, are pure poison(John Mason Brown)*;
- бирор нарсани ўз диди ёки мойиллигига мутлақо зидги, нафрат, бирор нарсадан қочиш; *Diversions of that kind were pure poison to him (John Galsworthy. Apple Tree and other stories)*;
- спиртли ичимликлар; таркибида кучли таъмга эга суюқлик;
- баъзи моддалага қўшилганда фаоллигини ёки реакциясини кучайтирувчи модда; (*catalytic action, fluorescence, thermionic emission, nuclear fission*); *A catalyst poison, Fission poisons*;
- захарли майдон ёки захарли жой;

Юқоридаги маънолардан ташқари “poison-захар” лексемасини инвариант маъноларини ҳам кўриб чиқишни лозим топдик.

- захар бериш, захар ёрдамида ўлдириш ёки шикастлаш; *She was accused of poisoning her husband (John Galsworthy. Apple Tree and other stories)*
- захарни устига ёки ичига қўйиш; *poisoning an arrow, poisoned the water*;
- буғли захар, юктириш ёки сингдириш; *Poisoned the air with its fumes (John Galsworthy. Apple Tree and other stories); even such harmless pleasures were poisoned with suspicion (Virginia Woolf)*;
- махсулотлар арашланишидан пайдо бўлган ғайритабиий захар; *Blood that has been poisoned by infection*;
- онгини захарлаш, хулқини захарлаш, урф-одатларини бузиш; *Poisoning minds with evil propaganda*
- ёмон муносабатда бўлиш; *Malicious tales of that kind poisoned nearly everyone against him (John Galsworthy. Apple Tree and other stories)*;
- салбий таъсир кўрсатиш, захар билан йўқ қилиш ёки зарар етказиш; *Aching in mind and body, poisoned with fatigue (Felix Riesen-berg)*;
- яроқсиз аҳволга олиб келиш; *Poisoned the soup with too much salt; Parts of it were so dry and poisoned with alkali dust that no life existed there (S.H.Adams)*;
- фаоллигини ошириш, рағбатлантириш; *This poison greatly increases the speed of the athlete than others (John Galsworthy. Apple Tree and other stories)*;
- Инсоннинг тилини захархандалиги ёки захарли зувон; *Talk about poisonous tongues (Dan Wickenden)*;
- мусибатли онларқилганда; *He felt poison mean that week (Fitz Farrell)*.

Берилган таърифларга қўшимча тарзда яна қуйидаги луғат маълумотларини қўшиш мумкин. А.С.Хоринбининг икки мингнингчи йил чоп этилган “oxford advanced learner*s dictionary of current english” луғатида берилишича[4: P. 974-975]:

- тирик танага ютилса ёки сўрилса, ўлимга ёки зарар етказадиган модда; *Some mushrooms contain a deadly poison, o How did he die? Was it poison? (Fitz Farrell)*
- фикр, туйғу ва ҳоказо: *the poison of racial hatred*
- ёмон (жиддий) таъсир қилиш:
- •захарловчи (шахс, предмет, борлиқдаги табиат қонуни):

- бировни захар бериб ўлдириш ёки унга зарар етказиш ҳаракати: *The rats were controlled by poisoning* (Fitz Farrell).
- агар ҳайвон ёки ҳашарот чакса, ўлимга ёки касалликка олиб келувчи захар: *poisonous snakes o a tiny spider with a poisonous bite*
- душманларча ёки жуда ёқимсиз: *a poisonous person o the poisonous atmosphere in the office*
- ёқимсиз хат ёки қора хат: *poison pen letter*
- компания томонидан ўзлари истамаган таклифни олдини олиш ёки таъсирини камайтириш учун ишлатиладиган мудофаа шакли: *poison pill*.

Бундан ташқари, “poison” концептининг мазмуний мавзу гуруҳларини, улар ўртасидаги маъновий муносабатларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. “Poison” архисемасига асосланган майдон микёсини қуйидаги мазмун гуруҳ (тўда)ларига ажратамиз:

1. оддий захарловчи фазилатлар: *Mind poison, poisoning groups, bad factors, toxic language, bad ideas, toxic thoughts;*
2. захар сифатларини тавсифлаш: *sharp, fast-acting, abnormal, unusual, simplified, complicated, incendiary, destroyer, destructive, explosive, influencer, perception, predilection, refinement, sapidity, savor sensibility;*
3. ифода этилмаган дифференциал жиҳатдан мураккаб захар турига квалификация қилиш(масалан, - ўтқир (захарли ва оғриқни келтириб чиқарадиган хусусиятлар билан мураккаб): *afflicted with poison, devouring;*
4. паст интенсивликда захарланиш: *botulism, nausea, damage, changed. unsalted, unsalty. blah, bland, dull, lazy, mild;*
5. юқори интенсивликда захарланиш омиллари: *poisonous, apathy, aversion, blandness, coarseness, disgust, disinclination, dullness, hate, hatred, idleness, indelicacy, indiscrimination, insipidity, laziness, lethargy, lot salty, brackish, briny, piquant, pungent, racy, saline, salted, spicy, tangy.*

Юқоридагиларга асосланган ҳолда “poison-захар” лексемасига хос қуйидаги маъно турларини хос бўлиши мумкин деган хулосага келдик:

“Poison-захар” архисемаси ва унинг маъно вариантлари турлича морфологик тузилишга эга бўлган лексик бирликлар (сода, қўшма, жуфт, ясама, қўшма-ясама сўзлар, сўз бирикмалари, фразеологик бирикмалар) орқали намоён бўлиши мумкин.

Бундан ташқари “poison-захар” семантикасини қуйидаги кўчма маъноларини ҳам луғатларда кузатдик.

- аччиқ бўлиш ва умуман номуносиб бўлмок:
- мақсад, орзу, ният маъносида ҳам келишини матнларда кузатдик: *What’s your poison? (spoken, humorous) I like alcoholic drink* (William Somerset Maugham. *Cakes and Ale or the Skeleton in the Cupboard*).

- йўқ қилиб ташлашс учун ҳам ишлатилади: *there was poisoned out and all rough fishes were destroyed (W. Va. Conservation Commission).*
- бирон бир инсонди ёки хайвонди ўзгалар тамонидан номлаб олиниши: *poison bleu (хаққини танидиган, қора мушук, катта балиқ).*
- муайян заҳарга эга бўлган ноёб ўсимлик маъносини ҳам беришини гувоҳи бўлдиқ: *poison ivy.*
- бирор кишига берилганда жозибали кўринадиган, аммо тез орада ёқимсиз бўлиб қоладиган нарса; *a poisoned 'chalice. For example: He inherited a poisoned chalice when he took over the job as union leader (У касоба уюшма раҳбари сифатида иш бошлаганида яхши ишлаганди, кегинчалик ўзига мерос қилиб олди ушбу касбни).*
- юракни безовта қилувчи мой ёки Япон Лаки: *poison sumac:*
- тамаки махсулотига мавжуд бўлган заҳарли хид, таъм-маза: *poison tobacco:*
- тоғ ўтларидан тайёрланадиган вино (заҳарлаш учун): *poison vine-poison ivy:*

Шу билан бирга, идрокнинг таркибий қисми сифатида “poison-заҳар” категориясини ифода этишнинг лексик ва семантик воситаларининг бойлиги билан “poison” концептини идрок этиш субъектив табиати ва дидни баҳолаши туфайли зиён нарсаларни идрок этиш субъекти анча қашшоқлашади. “Poison-заҳар” туйғусини тавсифлашда сифат, интензивлик, ижтимоий белгилар, идрокнинг эмоционаллик даражаси ва бошқалар қўлланилади.

Масалан: *The trend of serving chicken livers rare is exposing the public to the risk of food poisoning, research suggests. [TIMES, SUNDAY TIMES (2016)]*

“Poison-заҳар” категориясини оғзаки баён қилишда предикат, предмет ва субъектнинг ўзига хос лексик-семантик намоишлари диктум ва модус таркибий қисмларида лексик, семантик-синтактик ва грамматик шаклларда ифодаланади.

“Poison-заҳар” семасига эга бўлган лексема *hemlock ёки parsley* каби сўзлар билан қўлланилганда кўчма маънода қўлланилиб, биринчи маъноси “*Европа ва африкада ўсадиган фанда заҳарлиги исботланган ўт бўлса*”, иккинчи маъноси “*Вайсаганлари билан бир мевасиз дарахтдир*” каби метафорик моделлар ҳосил қилади. *M: A few, such as **poison hemlock** berries, are poisonous? (гемлок мевалари барчаси заҳарли бўлади); Everyone says he speaks a lot but does not fulfill any of his promises, some nicknamed him poison parsley. (Ҳамма уни кўп гапиради лекин бирорта вадасини бажармайди, вайсаганлари билан бир мевасиз дарахтдир дейди).*

Бундай моделларни айрим мақол ва маталларда ҳам учратиш мумкин: *A pot of milk is ruined by a drop of poison.; One man's meat is another's poison/– (бир томчи заҳар ҳам бир қазон сутни заҳарлайди., бировни рисқини биров ея олмайди)* мақолида эса “томчи заҳар ёки биров” сўзлари метафорик модел сифтида қўлланган.

Ушбу мисолларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, инглиз тилида “poison-заҳар” семасига эга бўлган сўзлар инсоннинг ички ва ташқи дунёси ўртасидаги ўзига хос чегара ролини бажараяпти.

Метафорик моделлар билан бир қаторда инглиз тилида “poison-заҳар” сўз-инсон ҳаётидаги метонимик моделларда ҳам қўлланилади. Мсалан: *distribution-* сўзи билан бирикиб “статистик маълумот ёки ҳаётдаги катта-кичик синовлар” таржимасида келади. *M: **The Poisson distribution probability mass function can also be used in other fixed intervals such as volume, area, distance, etc. A Poisson random variable will relatively describe a phenomenon if there are few successes over many trials. The Poisson distribution is used as a limiting case of the binomial distribution when the trials are large indefinitely.***

Шундай қилиб, юқорида зикр қилинган мулоҳазаларга таянган ҳолда таъкидлаш мумкинки, “poison-заҳар” таккослаш орқали мазмуни аниқланган баъзи бир фазилатлар ва интензивлик

таъм сезишининг чегараланиши ва белгиланиши асосида етакчи таснифлаш хусусиятларига эга. У лисоний тадқиқот учун объект сифатида хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. 2-е изд., испр. М.: Яз. рус. культуры, 1999. 896 с. (Язык. Семиотика. Культура).
2. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления: из научного наследия / С.Д. Кацнельсон. М.: Яз. славянской культуры, 2001. 864с.
3. Ўзбек тилининг ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ. А.Мадвалиев. 5- том “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашретиб Тошкент – 2004.
4. Hornby A.S. OXFORD Advanced Learner*s dictionary. sixth edition/ Edited by Sally Wehmeier. OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2000. P. -1330-1331.
5. Webster’s third international dictionary of the English language. Könenmann. 1993. P. -2343.
6. Ш.Искандарова. Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон сифатида ўрганиш (шахс микромайдони). - филол. фанлари док. автореферат-Т.1999.
7. А.Собиров. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш.- Т.Маънавият.2004.
8. John Galsworthy. Apple Tree and other stories [Text]. J. Galsworthy. - М.: Изд-во лит. наиностр.яз, 1961
9. William Somerset Maugham. Cakes and Ale or the Skeleton in the Cupboard [Text]. W. S. Maugham. – М.: Менеджер, 2000.
10. A’zamjonovna, Y. S., & Murotovna, K. M. (2023). Second Language Acquisition. *Miasto Przyszłości*, 31, 5-8.
11. Юсупова, С. А. (2023). НЕКОТОРЫЕ ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ АНГЛИЙСКИХ АНЕКДОТОВ. *Journal of new century innovations*, 12(4), 38-40.
12. A’zamjonovna, Y. S. (2023). KOGNITIV LINGVISTIKADA KONSEPT TUSHUNCHASI. *Journal of new century innovations*, 12(4), 43-48.
13. A’zamjonovna, Y. S. (2023). PHRASEOLOGICAL ISSUES IN MODERN LINGUISTICS. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 158-161.
14. A’zamjonovna, Y. S., & Xurshidaxon, A. (2022, December). INGLIZ TILIDA SO’Z YASALISH USULLARI (MORFOLOGIK USUL, SEMANTIK USUL, KOMPOZITSION USUL). In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 3, pp. 303-306).
15. Yusupova, S. A. Z., Sayfidinova, A. T., & Rajabova, N. R. (2022). PLAGIARISM: ADDICTION OR A NEW SOURCE TYPE?. *THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD*, 1(3), 150-155.

